

se taj prvi pesnikov glas gubi i tada napor stvaraoca domaća nešto drugo, zaustavlja se na nekoj prisilnoj tvorevini koja poseduje hladnoću praznog. Takve su sve Derviševićeve pesme klasične forme: krilate suvoparnim rečima i nedomišljem mislima, podignute tobz visoko gore, a, u stvari, zaglibljene u sebe, skućenih ulaza i prolaza. Izuzetak je samo pesma *Spavač ili Lirika o smrti B. Šćepanovića* u kojoj je pesnik opet dozvao svoje jedine prijatelje. Ta je Derviševićeva pesma iskrena suza u duši, suza koju izmamljuje sećanje na tragičnog pesnika koji: »sad spava u noći u kojoj je jači«, na čije prisustvo »mir se privikava«, koga »već u slutnji vrebaku kosaci« jer »odavno si sasvim zagođetna trava«. San je njegovog dužnosti i jedino umeće, kaže pesnik koji je to najviše onda kada odlaži iz guste mreže grada u travu s mišiju da je ne povredi, da je ne uzremiri, da joj blago preda težinu svoga zaborava.

Dragoljub Jeknić

DERVIŠ SUŠIĆ: »HODŽA STRAH« »Svjetlost«, Sarajevo, 1973.

Kao i prethodna Sušićeva dela *Pobuna* (1966), *Uhode* (1971), i roman *Hodža Strah* satkam je na istorijskoj potki specifičnom naracijom koju čine elementi neposrednog govorenja, humorna ekspozicija, raščarena leksička, monofolška kompozicija i struktura rečenice potečelih sa živog izvorista narodnog kazivanja, predanja, pričanja.

Mnoge su i druge zajedničke karakteristike tim Sušićevim delima da se već može, povodom njih, govoriti o jednoj kompozicionoj strukturi, o žarištu na koje se sleže pepeo smisla i značenja i *Pobuna* i *Uhoda* i *Hodža Straha*. Ta tri dela mogla bi sada da se nazovu i trilogijom o jednom dugom vremenskom toku i ljudskim udesnostima, trilogijom koja ne samo da ima svoj tematski prostor i idejnost, već i svoju literarnu celovitost, dubinu i šrimu.

U središtu Sušićeve trilogije jeste zemlja Bosna, a najčešća žica koja se ovde povlači i koja trepere najjasnijom melodijom jeste ona na kojoj Sušić vidi čoveka i njegovu sudbinu. Pojavljuju se u Sušićevim delima i ljudi drugih meridijana i naroda, geografske relacije ovog pripovedanja idu od Beča do Stambola i dalje, ali je sve to prisutno samo zato da se jače povuče ona žica na kojoj visi bosanski čovek, obešen svim i svačim, nesrećno zatečen na tom mračnom komadu zemlje koju svi hoće i koja svima služi samo kao stanica za put dalje.

Sušić se svojim prozama, svojom već trilogijom, useljava, dakle, u onaj prostor koji prepoznajemo najviše po Andriću i Selimoviću, koji koriste i mladi autori, ali ne uspevaju, pri tom, da ga, kao Andrić i Selimović, doveđu do novih pokreta, novih metatamofoza, drukčijeg bleska filosofskog ili metafizičkog značenja.

Izvesno je, međutim, da u tom andrićevskom i selimovićevskom prostoru Sušić uspešno nalazi sebe, a ovim majnovijim romanom i vid filosofije koje kod Andrića i Selimovića, kada je reč o Bosni i njenom čoveku, nema.

Ta filosofija, koju Sušić donosi i provlači kroz svoje delo, sadržana je gotovo u jednoj kratkoj rečenici koju izgovara, drhtivo i nevezano, ali jasno i nedvosmisleno tačno i tragično, Hodža Strah: Bosna treba da pripada samo Bošnjacima. Trebalo je da prode mnogo vekova, da se prolje i krvi, da se ugasi toliko porodica, da se sagradi toliko uzaludnih tvrdava i grobalja, da se živi i umire neprestano, pa da ta jednostavna misao padne nekome na pamet, da je se seti jedan Bošnjak, onaj kome ta zemlja pripada, na kojoj je rođen, izvan koje nema kud ni kamo.

Muslim da je srž ne samo ovog, dakle, Sušićevog romana, već trilogije koju završava, u tome, u toj misli, koja se vrtoglavom, prelazeći tolike daljine, od bosanskih kraljeva i prvih turskih upada, zabada u ovo naše vreme, u ovu našu savremenost, iz koje je,

uistinu, i potekla, kao misao, filosofija, saznanje, orijentacija.

Ako se pre nije moglo videti, sada je savršeno jasno da Sušić baca svetlo našeg zajedništva, naše savremenošću na mitski mirak Bosne, na iščašeno, zlopačeno biće njenog čoveka. Temeljito, u više pravaca, u svojim delima, prokrstariči njom, Bosnom, njenim nejasnim, maglovitim daljinama, ovaj autor video je i shvatio da je tek danas Bosna ono što je oduvek trebalo da bude, ono što je stoljećima imatno treperilo u svesti njenog čoveka, što se iz straha te svesti polako radovalo kao novi svet i lik.

Roman *Hodža Strah* sav je u tom znaku, u tom postepenom razmicanju uskih granica u svesti njenog čoveka, u postepenom njenovom dolasku sebi.

Delo počinje pod zidinama Beča, turskom opсадom grada, propašću turske vojske. Iz te ljudske klamice, dok Dunav pronađe mrtve Anadolce, Tatarske, Egipćane, Arnaute, Vlahe, Ugare, dok Dunav tako vraća tursku vojsku istočnim nepoznatim i opasnim putevima, u Bosnu jezdji momčina Vehab Koluhija, izbegavajući sve i svakoga, s hrpom zlata u torbi, ali ne u svoj rodni Kudeli, već negde daleko od njega gde ga kuldejske žene i deca neće prekorevati: »... a što ti, jedan, osta živ?« i gde će moći slobodno da misli svojom glamom, shvatajući da je vojska u kojoj se bonio — tuđa sila, da je vlast koju izdržava — tuđa vlast, da on, kao Bošnjak, nema ništa s Bečom ni Beć s njim.

Jezički smrđljivim dumavskim obalačama Vehab se seća podluka koje mu je kao dečaku davao stric Demir, a suština tih podluka osmivala se na kratkim, eliptičnim pitanjima i odgovorima: »A sad, ko je u ovom carstvu najveći zlatvor?« »Onaj ko ima najveću vlast i silu u rukama.« To su i najbolje stranice ovog dela, to putovanje od zidina Beča do podnožja bosanskog sela Vukoredjine.

Međutim, razbijajući glavu talkvima mislima, Vehab Koluhija ne uspeva da spreči daљe nadiranje zla, i u drugom delu romana opet ga vidimo kako se vraća iz novog boja, no ovog puta posve poraženog svojim mislima i ishodom pobedonosne bitke. Vehab umire na tom drugom, dugom putu, ali se njegova misao o slobodnoj Bosni nastavlja kroz porodično koluhijsko stablo.

Treći deo romana pripada Hafizu seidu Ali-efendiji Koluhiji, Hodži Strahu, u kome sazreva ono što su njegovi preci, koje on ne zna, čije ga nesaznanje muči, i proganja, nosili u svojoj glavi i krvi i protiv čega nisu mogli efikasno da se bore. U njima je tijanjala svest o slobodnoj Bosni, o oslobođenom Bošnjaku, u njima je tijanjala pobuna uime da vesci, a kod Hodža Straha razvija se u istvarnu akciju koja nije lišena saznanja uzaludnosti, ali ni saznanja da će biti nastavljena kasnije, do otelotvorenenja. Hodža Strah boni se očainički kod Tuzle protiv Austrijanaca, i onda kada vidi da je sve u toj borbi izgubljeno, kada jasno slutи svoj kraj, zna da će doći vreme, a kao njegova prethodnica i ova borba, kada će se i ovo, austrijsko, carstvo, kao i pre njega tursko, početi raspadati i Bošnjaci doći do saznanja, koje je za sada plod pojedinačnog razuma, da mogu i bez njega.

Ta ideja, dakle, preseca ovaj roman kao munja, ona, razumljivo, i na prethodna dva Sušićeva dela baca novu svetlost, oko nje je skoncentrisana i Sušićeva životno uverljiva i ljudski jednostavna i razumljiva filosofija, po njoj je Sušić nov i po njoj, po stepenu njene ostvarenosti, po moći njenog zračenja, njegovo mesto je na jednom od vrhunaca savremene bosanskohercegovačke proze.

Dragoljub Jeknić

BOŽIDAR MILIDRAGOVIC: »ĐUBRIŠTE NASLADA« Matica srpska, 1973.

Najnoviji roman Božidara Milidragovića *Đubrište naslada* može se čitati na dva različita načina. Prva mogućnost ogleda se u pristupu ovom romanu kao realističkom i

tada će se sva odstupanja od strukturalnih karakteristika realističkog romana oceniti kao nedostatak. U tom slučaju, ovaj roman je jedan loše komponovana, razbijena, fragmentarna celina. Tada je to klasičan roman o dvoje ljubavnika i njihovom odnosu (što je kao tema trivijalno) i nemogućnosti ostvarenja te ljubavi, jer svaki telesni dodir izaziva bol a nerazumevanje je potpuno. Tada je ovaj roman opis jedne nemoguće veze koja se i završava na, izgleda, jedini moguć način — raskidom.

Druga mogućnost ogleda se u shvatajujući da je ovaj roman građen analogno pesmi. Na to nas upućuje odsustvo uzročno-posledičnog nizanja događaja, stupanj stilizacije životne građe koja prima široko upućivačko značenje simbola, te značaj pesničke slike (metafore) kojih su podređene druge narrativne celine. Centralnu pesničku sliku predstavljaju dvoje mladih u noći, negde na periferiji Beograda. Dok ona želi da ga napišti i sa nestrijeljenjem čeka zornu, on želi da se ova noć produži u beskonačnost. Ta noć stapa se sa prvom noću Adama i Eva (što je i ime ženskog lika u romanu) nakon protonterivanja iz vira, njih dvoje stoje kraj zida suočeni sa novim svetom. Ova pesnička slika stalno se ponavlja, kao neki lajmotiv, sugerirajući paralelu sa biblijskim Adamom i Erom i pruža mogućnost za razne filosofsko-refleksivne interpretacije. Slika je arhetipski osmišljena. Dok je život u vrtu pre protagonistu bio celovit, dok je odnos senzualnog i spiritualnog principa u čoveku bio harmonizovan, svet izvan vrtu otkriva se kao ogromno dubrilište (»trnje«, »smeće«, »bunjiste«, »travuljina«), pa će tako u ovaj knjizi za sve što je čulno biti vezano gađenje, bljavost, bol. Raskol između spiritualnog i senzualnog je potpun, komunikacija je nestvarena i dve jedinke nastavljaju da lutaju odvojeno.

Formalno posmatrano, roman se sastoji iz pet delova. U prvom delu romana, *Presuda*, data je gotova situacija, Eva napišta ju-naka u prvoj noći nakon protonterivanja iz vrtu. Između prvog i drugog dela romana nema — što je bitna karakteristika ove knjige — uzročno-posledične veze. U tom smislu ilustrativan je iskaz pripovedačevog oca: »Meni je svaka priča smešna. Prosto rečeno: nijedna nema sredine. Samo početak i kraj. Zar to nije dosta da obeshrabri i najsmeliјeg pripovedača.« I dalje: »Pokušavao sam da ti pričam, i to u vreme kada je izgledalo da priča ima smisla, nastavi on. Više nema priče u koju bih makar samo i za trenutak poverovao, koja bi me za čas zabavila, zanela... Sve priče imaju kraj i to je njihova suštinска odluka. U prvih mah to me je obeshrabriovalo, a posle sam se samo mogao obradovati. Veruj mi, u ovom svetu sve je, b-sve, prilagođeno mrtvima.« U romanu je doista prostora posvećeno ovaj temi: Anina smrt, smrt deteta sa ekonomije, smrt pripovedačevog oca. Za pripovedača, priča i život izjednačuju se po bitnom zajedničkom svojstvu: imaju samo početak i kraj. Tako u ovom romanu postoje samo dva pola — kraj (*Presuda*) i početak (*Istraga I, II, III, IV*), mada se po naslovima može očekivati kauzalno objašnjenje poput onog u sudskim procesima, ali ovde nema takvog nizanja događaja niti napredovanja radnje. Mesto logičkog sleda postoji tematski sled (dogadaji ilustruju temu), te ljubav zamjenjuje temu smrti. Zajednički imenitelj nalazi se u emocijonalnom sferi gde se obe teme izjednačuju po načinu doživljavanja. Ovim romanom Milidragović nije izašao iz tematskog kruga i opšte atmosfere svojih ranijih zbirki pesama i romana, ali je u pogledu književne tehnologije ovaj roman neuobičajen za naše prilike. Smisao je koncentrisan u pesničkoj slici koja sugeriše paralelu sa mitom, a pripovedanje se odvija u zatvorenom krugu, služeći više kao ilustracija ili potvrda nemoći da se ostvari razumevanje suprotnih principa što dovodi do melanholijske i pesimizma. Tako ovaj roman više sugerira nego što kazuje svojim značenjem.

Nikola Grdinić